

Оксана ІВАНЕНКО

**КУЛЬТУРНО-ОСВІТНЕ ЖИТТЯ ЕТНІЧНИХ
МЕНШИН НАДДНІПРЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ:
НА ПРИКЛАДІ КИЇВСЬКОГО
НАВЧАЛЬНОГО ОКРУГУ**
(друга половина XIX — початок XX ст.)

Іваненко О.

Культурно-освітнє життя етнічних меншин Наддніпрянської України: на прикладі Київського навчального округу (друга половина XIX – початок XX ст.) / Відп. ред. С.В.Віднянський. – К.: Інститут історії України НАН України, 2021. – 280 с.

Етнонаціональні аспекти європейської історії визначаються цілим комплексом чинників: особливостями міждержавних відносин, змінами на політичній карті внаслідок завоювань і втрат певних територій, міграційними й демографічними процесами, міжкультурною комунікацією, специфікою

національно-культурної політики полінаціональних держав тощо. Відповідно, конкретно-історичні дослідження з історії національних меншин складають основу для поглиблення теоретико-методологічних студій регіональної історії в її співвідношенні з культурно-цивілізаційними процесами глобального рівня. В історичному контексті звернення до етнонаціональної проблематики сприяє розробці теоретичних аспектів правового й соціально-економічного становища національних меншин, процесів асиміляції і трансформації ідентичності. Особливий інтерес становить досвід збереження в межах полінаціональних державних утворень національних традицій, мови, культурного спадку народів, а також роль у цих процесах освіти.

У науковому доробку відділу історії міжнародних відносин і зовнішньої політики України Інституту історії України НАН України важливе місце належить дослідженням, присвяченим історії національних меншин і їхній ролі в розвитку міжнародних зв'язків України¹. Так, у монографії старшої наукової співробітниці згаданого відділу кандидатки історичних наук Оксани Іваненко, про яку й ітиметься нижче, розкривається діяльність поляків, євреїв, греків, чехів, німців щодо організації початкової та середньої освіти для дітей рідною мовою в контексті плекання національних культурних традицій та ідентичностей в умовах імперської політики російщення. Широкий конкретно-історичний матеріал, що віддзеркалює взаємодію і взаємосприйняття різних культур, забезпечується обранням географічних рамок дослідження в межах Київського навчального округу, що в XIX – на початку XX ст. охоплював Київську, Волинську, Подільську, Чернігівську, Полтавську губернії. Нагромадження й аналіз фактологічної бази з історії шкільництва етнічних меншин Наддніпрянської України забезпечує теоретичне осмислення ролі освіти як чинника культурогенезу, розвитку, співіснування різних систем цінностей та уявлень, забезпечення соціальної адаптації особистості, розширення меж її самосвідомості й засвоєння духовного спадку попередніх поколінь. У рецензованій монографії досліджується значення релігійного виховання та його місце в освітньому процесі, становленні світогляду, морально-етичних координат особистості, консолідації національно-культурної спільноти. Наведений фактологічний матеріал сприяє розкриттю впливу навчання рідною мовою на формування механізмів комунікації та світосприйняття, усвідомлення власної належності до певної соціокультурної спільноти, поглиблення інструментів пізнання

¹ Див.: Віднянський С. Дослідження з всесвітньої історії, міжнародних відносин і зовнішньої політики України в Інституті історії України НАН України: традиції та сучасний розвиток // Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки. – Вип.30. – К., 2021. – С.451–476.

духовних надбань попередніх поколінь. Культурно-освітня діяльність етнічних меншин Наддніпрянської України розглядається в контексті опору їх асиміляційній державній політиці шляхом захисту власної ідентичності, історичної пам'яті, моделей соціальної поведінки, самоорганізації, згуртування і самовідтворення.

У результаті проведеної авторкою копійкою науково-пошукової роботи, джерелознавчого аналізу, синтезу розрізнених відомостей із широкого корпусу архівних джерел, зокрема й уперше введених до наукового обігу, вдалося сформувати репрезентативну джерельну базу дослідження. У монографії використано документи 27 фондів Центрального державного історичного архіву України в м. Києві, Державного архіву Київської обл., Державного архіву м. Києва, відділу рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т.Г.Шевченка НАН України.

Особливо слід відзначити, що у праці наголошується на теоретичній значущості досліджень етнонаціональної історії України в контексті осмислення проблем міжкультурної взаємодії в межах полінаціональних держав (с.5). Історіографічний огляд характеризується багатоаспектністю та критичним аналізом, засвідчує широку обізнаність авторки з сучасними дослідженнями як в українському, так і зарубіжному (зокрема польськомовному), науковому просторі з окресленої в монографії проблематики.

Архітектоніка праці дозволила О.Іваненко послідовно розкрити специфічні риси культурно-освітньої діяльності польської, єврейської, грецької, німецької та чеської спільнот у Наддніпрянській Україні впродовж другої половини XIX – початку XX ст. Так, у другому розділі монографії розглядається діяльність польської громади щодо організації у Правобережній Україні нелегальних шкіл, пов'язаних із римо-католицькою церквою, акцентується на значенні національних громадсько-культурних організацій, які відігравали важливу роль у поширенні просвітництва й розвитку театально-музичного мистецтва. Водночас у рецензованій праці порушується питання про вплив відзначення ювілеїв видатних постатей та знакових історичних подій на піднесення польського національно-культурного життя. Становлять інтерес наведені відомості щодо відзначення 1898 р. студентами Університету св. Володимира ювілею А.Міцкевича, аналіз відображення на шпальтах польськомовної періодики початку XX ст. новин громадсько-культурного життя українців, зокрема вшанування пам'яті Т.Шевченка. Особливості культурно-освітнього життя поляків висвітлюються з огляду на їх протистояння дискримінаційній національній політиці Російської імперії, спрямованій на придушення «латино-польської пропаганди», «польських традицій», а також на викорінення пам'яті про «національно-польську державність». Акцентується на посиленні репресивних заходів і нагляду за польським населенням напередодні Першої світової війни, що відбулося, наприклад, у документах Київського охоронного відділення, де зафіксовано інформацію про конспіративний з'їзд поляків у Кракові в березні 1909 р. та їхнє звернення до Франца Йосифа I з петицією про надання допомоги в підготовці антиросійського повстання (с.102–103).

Значне місце в монографії відведено освітній діяльності євреїв, що віддзеркалює складні процеси їхньої боротьби за збереження власних духовних традицій, з одного боку, та адаптації до християнського соціокультурного середовища – з іншого. Авторка вказує на суперечливість політики Російської імперії стосовно єврейського населення, що впродовж другої половини XIX – початку XX ст. змінювалася від певного покращення їхнього правового становища з метою «злиття з оточуючим населенням» за правління Олександра II до посилення дискримінаційних заходів щодо євреїв починаючи з 1880-х рр. На основі широкого кола архівних джерел розкривається така знакова особливість освітньої діяльності єврейської громади, як розвинена

культура добродітності, що була покликана сприяти доступу до освіти євреїв незалежно від їх соціально-економічного статусу. Відзначається актуалізація наприкінці XIX – на початку XX ст. питання про здобуття освіти єврейськими дівчатами, зростання потреби в поширенні професійної освіти та вечірньої школи для працюючих дітей із незаможних родин. Насичений цінним фактологічним матеріалом розділ «Місце та роль шкільництва в житті єврейської громади» містить низку таблиць, які ілюструють відомості щодо числа учнів-євреїв у навчальних закладах Київської дирекції училищ, кількості хедерів і талмуд-тор у Київській губернії тощо. Загалом освітнє життя єврейської громади досліджується в рецензованій праці з огляду на вплив державної політики російщення, дискримінаційних заходів, що обмежували права євреїв на здобуття освіти, вільну професійну діяльність, захист духовних цінностей свої предків.

У контексті історії грецького національно-культурного розвитку становить інтерес здійснене в рамках монографії дослідження освітньої діяльності греків на теренах Київського навчального округу, а саме висвітлення важливих аспектів історії Ніжинського Олександрівського грецького училища. Розглядаються питання матеріально-технічного й кадрового забезпечення, джерел фінансування, змісту навчально-виховного процесу цього закладу. Акцентується на значенні добродітності у просвітницькій діяльності греків, що сприяла піднесенню національної самосвідомості, плеканню скарбів культурної спадщини. На основі вивчення документів Центрального державного історичного архіву України в м. Києві та Державного архіву Київської обл. авторці вдалося спростувати поширену в історіографії тезу про те, що Грецьке благодійне товариство, створене в Києві 1907 р., так і не було зареєстроване офіційно й проіснувало не більше року (с.216). О.Іваненко вказує на скасування самоврядування Ніжинського Олександрівського грецького училища як вияв обмеження прав греків у Російській імперії впродовж другої половини XIX ст.

У контексті науково-теоретичного осмислення й порівняльного вивчення процесів формування ідентичностей і соціокультурного розвитку різних народів у полінаціональних державах упродовж «довгого XIX ст.» становить інтерес опрацьований дослідницею конкретно-історичний матеріал з історії культурно-освітньої діяльності чеських колоністів на українських землях. «У вітчизняній історіографії, – зауважує авторка, – серед основних причин еміграції чеського населення з Австрії традиційно вказується національне гноблення. Утім, аналіз культурного середовища чеських колоній на Волині дозволяє дійти висновку про те, що досягнувши шляхом наполегливої боротьби, що увінчалася революційними подіями 1848–1849 рр., створення чеської національної школи і забезпечення високого рівня грамотності, зокрема сільського населення, на теренах Російської імперії чехи змушені були починати цей шлях спочатку» (с.277). Відповідно, імперська адміністрація, що реалізовувала політику російщення, сприймала чеську школу в Південно-Західному краї як «державу в державі» (с.227).

У рецензованій праці розглядається культурно-освітній аспект німецької імміграції, що активізувалася на Волині після селянської реформи 1861 р. та придушення Січневого повстання 1863–1864 рр. Висвітлюється специфіка діяльності заснованих німецькими колоністами шкіл в умовах політики насадження російської мови. Як один з інструментів популяризації німецької культури на українських землях розглядаються виступи німецьких і німецько-єврейських театральних колективів. Указується, що дискримінаційні заходи щодо німецького населення Російської імперії посилювалися напередодні Першої світової війни, просвітницька діяльність німецьких національно-культурних товариств трактувалася як «загроза громадянському спокою і безпеці держави» (с.258). Натомість викладачі середніх навчальних закладів

Наддніпрянської України виявляли зацікавленість у співпраці з німецькими колегами, свідченням чого є, зокрема, наведені в монографії відомості щодо вчителів гімназій і реальних училищ, які впродовж 1912 р. висловлювали ініціативи здійснити відрядження до Німеччини (с.262–263).

Наголошуючи на значному обсязі та інформаційному потенціалі виявленого авторкою та вперше введеного до наукового обігу фактографічного матеріалу, відзначимо, що до критичних зауважень слід віднести відсутність науково-довідкового апарату до тексту монографії, зокрема іменного й географічного покажчиків, які значно полегшили б читачам пошук відповідної інформації. В історіографічному огляді варто було б більше уваги присвятити аналізу зарубіжної наукової літератури з етнопонаціональної проблематики.

Загалом здійснення Оксаною Іваненко комплексного дослідження та порівняльного аналізу широкого кола джерел, передусім архівних, зумовлює наукову актуальність і новизну рецензованої монографії та насамперед – аргументованість її положень і висновків, що ґрунтуються на багатій фактологічній базі та сприяють подальшому розвитку існуючих в історичній науці уявлень щодо місця й ролі етнічних меншин у культурно-освітньому житті Наддніпрянської України другої половини XIX – початку XX ст.

Марина ПАЛІЄНКО

докторка історичних наук, професорка,
завідувачка кафедри архівознавства та
спеціальних галузей історичної науки,
Київський національний університет ім. Т.Шевченка
(Київ, Україна), mpaliienko@knu.ua